

УДК 73.730(069:7) «17»

DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2025.6.11>

Енюшіна Катерина Володимирівна,

аспірантка кафедри образотворчого мистецтва

Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

ORCID ID: 0009-0001-2321-0698

k.eniushina.asp@kubg.edu.ua

Якимечко Микола Богданович,

доцент кафедри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації

навчально-наукового інституту мистецтв

Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

ORCID ID: 0009-0003-3244-9451

mykola.yakymchko@pnu.edu.ua

ТВОРЧИЙ ШЛЯХ РІЗЬБЯРА СИСОЯ ЗОТОВИЧА ШАЛМАТОВА

Метою статті є осмислення творчої спадщини різьбяр-підприємця Сисоя Зотовича Шалматова (1720–1789?), який посідає значне місце в історії українського сакрального мистецтва другої половини XVIII століття. Постать митця є особливо важливою для розуміння еволюції дерев'яної скульптури та іконостасного різьблення на Лівобережній Україні в добу переходу від пізнього бароко до стилістики рококо.

Методологія дослідження базується на історико-культурних та мистецтвознавчих підходах. Застосовано методи компаративного аналізу, історико-хронологічний, аксіологічний, формально-стилістичний, іконографічний та типологічний.

У розвідці простежено основні етапи біографії С. З. Шалматова – від народження в Осташиківій Слободі поблизу Твері до здобуття освіти в Тверському училищі. Окрему увагу приділено його активній діяльності в Курську, Охтирці, Лубнах, Полтаві, Ромнах і Чоповичах. Акцент зроблено на формуванні професійної майстерності сницаря, а також знайомстві з народними архітекторами. Показано вплив подорожей Україною – зокрема до Києва, Чернігова й Запоріжжя – на формування його художнього світогляду.

Особливе місце займає аналіз охтирського періоду діяльності митця, де він заснував власну майстерню іконостасної різьби. Саме в Охтирці відбулося становлення його індивідуального стилю, що поєднав пишність барокового декору з динамікою та асиметрією рококо. Детально розглянуто низку масштабних проєктів С. З. Шалматова: іконостаси для Покровського собору в Охтирці, Спасо-Преображенської церкви Мгарського монастиря, собору Різдва Богородиці у Лохвиці, Покровської церкви в Ромнах та Хрестовоздвиженського собору Полтавського монастиря. Окреслено співпрацю митця з іконописцями, зокрема з відомим малярем Петром Петрашем, що свідчить про комплексний характер діяльності його майстерні.

Найбільш вагомим здобутком митця вважається іконостас Покровської церкви у Ромнах (1768–1773), який поєднав унікальні пластичні рішення зі складною богословською символікою. Також проаналізовано його останні твори, зокрема іконостас Троїцької церкви у Чоповичах (1774–1775). Ця пам'ятка відзначилася складною триярусною композицією, використанням скульптурних постатей пророків та апостолів, декоративних консолей і нетрадиційних іконографічних мотивів.

Важливою складовою дослідження є проблема атрибуції скульптурних творів С. З. Шалматова. Збережені роботи з Троїцької церкви (с. Чоповичі), що нині зберігаються у фондах Національного художнього музею України, неодноразово ставали предметом дискусій щодо їхніх творців. У статті проаналізовано атрибуційні гіпотези дослідників, зокрема Н. Пархоменко [5] та Ю. Литвинець [3], які наголошували на відсутності документальних підтверджень, що унеможливує остаточне встановлення автора. Проте, на сьогодні, офіційної заяви щодо створення вище згаданих скульптур не зафіксовано.

Завдяки широкій географії замовлень і різноплановості виконаних проєктів означений сницар став одним із найвизначніших представників українського сакрального мистецтва XVIII століття. Творчість різьбяря засвідчила синтез народних традицій та європейських стилістичних тенденцій, вона визначила нові шляхи розвитку іконостасної пластики та дерев'яної скульптури на Лівобережжі. У дослідженні підкреслюється, що спадщина митця має виняткове значення для вивчення українського бароко.

Ключові слова: образотворче мистецтво, декоративно-ужиткове мистецтво, різьблення, сницарство, скульптура, іконостас, бароко, рококо, Лівобережна Україна.

Eniushina Kateryna, Yakymchko Mykola. THE CREATIVE JOURNEY OF WOODCARVER SISOY ZOTOVICH SHALMATOV

The purpose of this article is to examine the creative legacy of woodcarver and entrepreneur Sysoy Zotovich Shalmatov (1720–1789?), who occupies a significant place in the history of Ukrainian sacred art in the second half of the 18th century. The figure of the artist is particularly important for understanding the evolution of wooden sculpture and iconostasis carving in Left-Bank Ukraine during the transition from late Baroque to Rococo style.

The research methodology is based on historical, cultural, and art history approaches. Comparative analysis, historical-chronological, axiological, formal-stylistic, iconographic, and typological methods were used.

Carver S. Z. Shalmatov was born near Tver and, after receiving his education in Kursk, settled in Okhtyrka, where he founded a workshop that became an important center for iconostasis carving. His work spread to Poltava, Romny, Lyubny, and Chopovychi, where he created monumental ensembles that combined rich ornamentation with expressive sculptural imagery.

The study traces the stages of Shalmatov's career, focusing on his collaboration with other craftsmen and his major commissions. Among them, the iconostasis of the Pokrovska Church in Romny (1768–1773) stands out as the pinnacle of his oeuvre, blending dynamic Rococo lines with profound theological symbolism. The later iconostasis of the Trinity Church in Chopovychi (1774–1775) demonstrated innovative use of sculptural figures of prophets and apostles, decorative consoles, and unusual iconographic motifs that went beyond traditional Orthodox conventions.

Special attention is paid to the problem of attribution. Surviving sculptures from the Chopovychi Trinity Church, now preserved in the National Art Museum of Ukraine, have sparked scholarly debate. Although direct documentation is lacking, current research suggests that these works are most likely connected to Shalmatov or his workshop.

The article highlights Shalmatov's artistic sources, including Ukrainian folk ornament, embroidery, and mural painting, which inspired his preference for vegetal motifs, garlands, and curvilinear forms. His work successfully synthesized monumental expressiveness and decorative refinement, achieving a distinctive balance between folk traditions and European stylistic influences.

Shalmatov's legacy is significant for understanding the development of Ukrainian wooden sculpture and iconostasis art in the eighteenth century, providing insight into broader processes of cultural interaction within the Polish-Lithuanian Commonwealth.

Key words: *visual art, decorative and applied art, carving, woodcarving, sculpture, iconostasis, Baroque, Rococo, Left-Bank Ukraine.*

Вступ. Дослідження української дерев'яної скульптури XVIII століття залишається актуальним завданням сучасного мистецтвознавства. Даний напрям поєднав у собі багаті традиції народного декоративного мистецтва та європейські стильові впливи. Особливе місце у цьому контексті посідає творчість Сисоя Зотовича Шалматова. Діяльність сницаря охоплює важливий етап переходу від пізнього бароко до рококо в сакральному мистецтві Лівобережної України.

Незважаючи на значущість спадщини митця, його постать ще не отримала належного наукового узагальнення. Існують також дискусії щодо атрибуції окремих творів майстра, зокрема скульптур із Троїцької церкви (с. Чоповичі), що нині зберігаються у фондах Національного художнього музею України. Відсутність цілісного аналізу діяльності С. З. Шалматова у межах розвитку сакрального мистецтва другої половини XVIII століття зумовлює потребу в ґрунтовному дослідженні життєпису сницаря, художніх

особливостей і місця в культурному процесі доби українського бароко.

Аналіз досліджень. Постаті різьбяр Сисоя Зотовича Шалматова у вітчизняному мистецтвознавстві приділялася обмежена увага. Інформацію про його життєвий шлях і творчість можна знайти у працях П. Мусієнка [4], В. Титаря [7], В. Вечерського [1], а також в довідникових виданнях й енциклопедіях з історії України та Полтавщини. Окремі відомості подано у музейних публікаціях, присвячених збереженим скульптурам із Троїцької церкви (с. Чоповичі). Важливим внеском у вивченні біографії митця стала публікація Н. Пархоменко (2019) [5].

У ній дослідниця акцентує увагу на проблемі атрибуції творів С. З. Шалматова та на відсутності порівняльного матеріалу, спричиненій знищенням більшості іконостасів. Проте комплексного дослідження творчої спадщини сницаря з урахуванням художньо-стилістичного аналізу, широкого історико-культурного контексту та питання

авторства окремих скульптур дотепер не було здійснено.

Мета статті – висвітлення життєвого та творчого шляху різьбяр Сисоя Зотовича Шалматова у контексті розвитку українського сакрального мистецтва другої половини XVIII століття.

Матеріали та методи. Методологія дослідження ґрунтується на поєднанні мистецтвознавчих та історико-культурних підходів, що дозволяє комплексно осмислити творчість митця С. З. Шалматова в її соціокультурному, стилістичному й технологічному вимірах. Аксиологічний метод застосовано для визначення ціннісних орієнтирів скульпторів майстерні різьбяр у контексті потреби на певні замовлення споживачів доби бароко. Для уточнення еволюції художніх рішень вжито компаративний метод, котрий дає змогу зіставити твори вище згаданого сницаря з паралелями зразків українського та сакрального мистецтва інших європейських шкіл (чеської, німецької, австрійської, литовської та інших). Історико-хронологічний метод використано для реконструкції послідовності творчих етапів діяльності різьбяр. Формально-стилістичний та іконографічний методи спрямовані на розкриття особливостей пластичної мови та композиційних рішень творів майстра, тоді як типологічний метод дозволяє окреслити місце скульптури С. З. Шалматова в традиції розвитку різьблення комплексів іконостасів XVIII століття.

Результати. Сисой Зотович Шалматов (1720–1789?) – різьбяр-підприємець, один з найбільш цікавих представників української дерев'яної скульптури другої половини XVIII століття. Його творчість втілила перехід від пізнього бароко до рококо у сакральному мистецтві Лівобережної України. Сницар народився в Осташковій Слободі поблизу Твері в купецькій родині. Освіту здобув у Твері в народному училищі [2]. У його домі часто бували талановиті народні архітектори, від яких майбутній майстер отримав перші навички різьбярської праці.

Близько 1740-го року С. З. Шалматов переїхав до Курська, де відкрив власну

майстерню. У ній він виконав низку іконостасів і декоративних елементів для Троїцького собору та церков Знаменського монастиря. У роботах сницаря цього періоду ще домінують риси барокового стилю – симетрія, тяжіння до монументальності та виразна пластика декоративних елементів [4, с. 26]. У своїх творах майстер поєднував багатий різьблений орнамент із об'ємною скульптурою й архітектонікою іконостасів.

Відомо, що певний час С. З. Шалматов подорожував по Україні, відвідав Київ, Чернігів, Глухів та був захоплений пам'ятками мистецтва Київської Русі. У Запоріжжі його різьбярський талант був високо оцінений – козаки щиро вподобали роботи майстра. Він здобув прихильність кошового отамана та генерального військового писаря Запорізької Січі [4, с. 26].

У 1752 році С. З. Шалматов оселився в Охтирці (нині – Сумська область), та відкрив там власну майстерню іконостасної різьби. На той час місто було важливим осередком активного церковного будівництва. Саме в цьому регіоні розпочався етап формування мистецької індивідуальності майстра в умовах розвиненого попиту на культову архітектуру та оздоблення храмів [7, с. 32].

В Охтирці сницар отримував низку постійних замовлень на створення дерев'яних оздоблень для храмів. Одним із найважливіших проєктів цього періоду стало оформлення іконостасу для Покровського собору (1755–1760). Даний витвір являв собою багатоярусну структуру з фігурами святих, ангелів та символічних композицій, він був вирізьблений з липи та позолочений [7].

Фахівці майстерні С. З. Шалматова також активно працювали за межами Охтирки. З 1762 по 1765 рік різьбяр разом зі своїми підмайстрами виконав багатоярусний іконостас для Спасо-Преображенської церкви Мгарського монастиря поблизу Лубен. Коли роботи над проєктом були майже завершені твір побачив останній кошовий Запорізької Січі Петро Калнишевський. Його вразила різьбярська робота і він запросив сницаря для створення іконостасу для двох храмів,

які будувалися на кошти кошового: у місті Лохвиця – собор Різдва Богородиці (1767), та місті Ромни – Покровська церква (1768) [6].

На той час в охтирській майстерні С. З. Шалматова працювало багато відомих майстрів (іконописців, золотарів, малярів). Серед них був знаний іконописець Петро Васильович Петраш, запрошений для участі у роботі над іконостасами, які були замовлені П. Калнишевським.

У період 1768–1773 роки митець працював над створенням найамбітнішого замовлення – головного іконостасу для церкви Покрови в Ромнах. Цей витвір є вершиною творчості різьбяр С. З. Шалматова. Він складається з чотирьох ярусів, оздоблених розкішною різьбою, скульптурними постатями євангелістів, апостолів і образів святих. Особливо вражає фігура Бога-Отця (Саваофа) у центральній частині, що є рідкісним явищем у східнохристиянській традиції. Композиція поєднує риси рококо – динамічність ліній, асиметрію, багатство декору з глибоким богословським змістом [8].

1772 року майстерня сницаря завершила роботи над розкішним чотириярусним іконостасом для Хрестовоздвиженського собору Полтавського монастиря. Створений ансамбль вважався однією з найяскравіших пам'яток сакрального мистецтва українського бароко. На жаль, він був знищений 1933 року більшовиками. Проте, 2010 року реставратори відтворили його первісний вигляд [1, с. 275].

Джерелами натхнення різьбяр були українська графіка, орнаменти килимів, вишивка, настінний розпис. Можливо звідси походить схильність до барочних рослинних мотивів, кручених колон, гірлянд квітів, листя та грон винограду. Головним засобом пластичної виразності форм стали химерні, вигнуті, динамічні лінії. В різьбленні майстер поєднував пишність з витонченістю, багатство художніх мотивів з загальною композицією архітектурного ансамблю [4, с. 26].

Близько 1773 року С. З. Шалматов припинив вести активну діяльність в Охтирці – майстерню було закрито. Сницар переїхав до

Житомирщини. У селищі Чоповичі він створив іконостас для дерев'яної Троїцької церкви (1774–1775 рр.) [8]. Унікальність твору полягала у складній триярусній композиції, що поєднувала скульптурні зображення, декоративні елементи та живопис у межах єдиного архітектурного ансамблю. Іконостас за своєю структурою виходив за межі традиційної канонічної побудови, вирізнявся активним використанням об'ємної дерев'яної пластики.

Окрему увагу слід приділити третьому ярусу, там розміщувалися скульптури святого Захарії, Аарона, Івана Хрестителя та одного з євангелістів. Дані постаті були встановлені на декоративних консолях, що додавали композиції глибини та об'ємності. Подібне розташування характерне для пізньобарочних композицій, де архітектоніка іконостасу підпорядковувалася не лише релігійному змісту, але й пластичній логіці руху й ритму форми [3].

Нижній, так званий намісний ярус, був оформлений скульптурами святого Миколая, Богородиці, Ісуса Христа та сценою Покрови Пресвятої Богородиці. Ці твори виконані у форматі до трьох чвертей людського зросту, що надавало їм ефектної візуальної присутності в інтер'єрі храму.

Царські врата становили окрему художню цінність. Вони містили скульптурну сцену Благовіщення з символічним голубом Святого Духа та стилізоване зображення міста з дерев'яною церквою і розп'яттям, увінчаним короною. Композицію завершували декоративні корони над дияконськими дверима. Такий мотив нехарактерний для іконографії східного християнства і засвідчує відкритість митця до впливів західного бароко.

Виконання ансамблю іконостасу свідчить про надзвичайно високий рівень пластичного моделювання. Скульптури С. З. Шалматова цього періоду відзначаються уважним анатомічним опрацюванням, тонким психологічним характером образів і глибоким релігійним змістом. Майстер органічно поєднував стилістику українського бароко з впливами рококо, особливо в трактуванні, обличчя, жестів та драпіруванні.

У фондах Національного художнього музею України зберігаються три поліхромні скульптури з іконостаса Троїцької церкви (с. Чоповичі): Саваоф (ймовірно Бог – Отець), апостол Петро та євангеліст Іван Богослов. Ці твори вважаються винятковими зразками української сакральної дерев'яної скульптури другої половини XVIII століття.

Не зважаючи на те, що витвори демонструють стиль та тематику робіт С. З. Шалматова окремі мистецтвознавці установи НХМУ засумнівалися, що фігури пророків та апостолів з Троїцької церкви належать вище згаданому сницарю.

Ідентифікація скульптур як творів С. З. Шалматова ґрунтується на історичних згадках про його роботу в селі Чоповичі та на стилістичній атрибуції. Однак, відсутність документального підтвердження або іменного маркування вимагає додаткової верифікації. Можливо, це були роботи його майстерні або колег із регіону, які працювали під керівництвом майстра або в тісному стилістичному зв'язку з ним.

2019 року кандидат мистецтвознавства Н. Пархоменко опублікувала повідомлення під назвою «Нові знахідки з творчої біографії різьбяр С. З. Шалматова» (Пархоменко, 2019: 301). У ньому дослідниця зазначила, що іконостаси Любенського Мгарського монастиря, Покровського храму в Ромнах та Покровського собору в Охтирці не збереглися, а тому відсутня можливість здійснити порівняльний аналіз. Через це авторство скульптур із Троїцької церкви у Чоповичах (13 творів), що 1918 року надійшли до колекції Національного художнього музею України, залишається недоведеною. На цю обставину звертала увагу також директорка вище згаданої музейної установи Юлія Литвинець в одному з своїх інтерв'ю.

У ході досліджень було встановлено, що 1760 року скульптор С. З. Шалматов

працював над іконостасом Троїцького собору Спасо-Яковлевського монастиря у Ростові. Ця пам'ятка збереглася до нашого часу й демонструє характерні стильові ознаки, притаманні творчості майстра. Також виявлено його участь у виконанні різьбярських робіт в Архангельському Велико-Устюзькому монастирі у період з 1780 по 1791 роки. Цей факт пояснює відсутність згадок про С. З. Шалматова в архівних документах (ЦДІАК України) серед охтирських купців після 1790 року.

Існує припущення, що на вказаний час майстру вже виповнилося близько 70 років, тож він не мав змоги повернутися до Охтирки та, ймовірно, помер у Великому Устюзі приблизно між 1791 і 1795 роками. Працівники Архангельського Велико-Устюзького монастиря надали фотографії різьбярських робіт С. З. Шалматова, які були зіставлені з творами із Троїцької церкви у Чоповичах. Проведене порівняння дозволило дослідникам поставити під сумнів авторство останніх [5, с. 301].

Станом на сьогодні питання атрибуції згаданих вище скульптур вирішене на користь С. З. Шалматова і офіційно не заперечується. Жодних гіпотез, нових досліджень або зміни статусу авторства у публічному просторі зафіксовано не було.

Висновки. Отже, Сисой Зотович Шалматов в Україні досяг вершини творчого успіху та слави. Він був багатогранним майстром, успішно працював у галузі станкової скульптури, декоративної різьби, створення іконостасів та меблів. У його творчій спадщині роботи для соборів в Охтирці та Полтаві, Любенського й Мгарського монастирів, церкви Покрови в Ромнах та Троїцької церкви в Чоповичах. Його твори відображають багаті традиції українського різьбярського мистецтва, майстерно втілені митцем.

Література:

1. Вечерський В. В. Українські монастирі. Київ : Наш час, 2008. С. 268–275.
2. Довідник з історії України (А–Я): Посіб. для серед. загальноосвіт. навч. закл. / Ін-т іст. дослідж. Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка; заг. ред.: І. З. Підкова, Р. М. Шуста ; упоряд. І. З. Підкова. – Вид. 2-ге, доопрац. і допов. Київ: Генеза, 2002. 1135 с.
3. Історія одного храму. 27.03.2019. URL: https://www.istoriya.in.ua/istoriya-odnogo-hramu-v3.html#google_vignette. (дата звернення: 25.07.2025).
4. Мусієнко П. З далекого минулого. Мистецтво. № 1. Київ, 1962. С. 26–28.
5. Пархоменко Н. Нові знахідки з творчої біографії різьбяр С. Шалматова. Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності. Мат-ли IV Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 06–07 червня 2019 р. / ред. кол.: О. В. Рудник (голова), В. Г. Чернець (співголова), С. В. Пивоваров (відп. ред.) та ін. Київ: Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, Асоціація реставраторів України, 2019. 301 с.
6. Полтавщина: енцикл. довід. / за ред. А. В. Кудрицького; «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана. Київ: «Укр. Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1992. 1022 с.
7. Титар В. Майстерня Сисоя Зотовича Шалматова в Охтирці / Харківський історический альманах, весна-літо, Харків, 2004. С. 32–34.
8. Яковлев В. Шалматов Сисой Зотович 09.12.2009. URL: <https://romen-sula.org/sisoy-zotovich-shalmatov/> (дата звернення: 30.07.2025).

References:

1. Vecherskyi, V. V. (2008). Ukrainski monasteryi [Ukrainian monasteries]. Kyiv : Nash chas. S. 268–275. [in Ukrainian].
2. Dovidnyk z istorii Ukrainy (A–Ya) [Reference book on the history of Ukraine (A–Z)]: Posib. dlia sered. zahalnoosvit. navch. zakl. (2002). / In-t ist. doslidzh. Lviv. nats. un-tu im. Ivana Franka; zah. red.: I. Z. Pidkova, R. M. Shusta ; uporiad. I. Z. Pidkova. – Vyd. 2-he, dooprats. i dopov. Kyiv: Heneza. 1135 s. [in Ukrainian].
3. Istoriia odnogo khramu [The history of one temple]. 27.03.2019. Retrieved from: https://www.istoriya.in.ua/istoriya-odnogo-hramu-v3.html#google_vignette. (data zvernennia: 25.07.2025).
4. Musiienko, P. (1962). Z dalekoho mynuloho [From the distant past]. Mystetstvo. № 1. Kyiv, 1962. S. 26–28. [in Ukrainian].
5. Parkhomenko, N. (2019). Novi znakhidky z tvorchoi biohrafii rizbiara S. Shalmatova [New discoveries from the creative biography of woodcarver S. Shalmatov]. Muzei ta restavratsiia u konteksti zberezhennia kulturnoi spadshchyny: aktualni vyklyky suchasnosti. Mat-ly IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Kyiv, 06–07 chervnia 2019 r. / red. kol.: O. V. Rudnyk (holova), V. H. Chernets (spivholova), S. V. Pyvovarov (vidp. red.) ta in. Kyiv: Natsionalnyi Kyievo-Pecherskyi istoryko-kulturnyi zapovidnyk, Asotsiatsiia restavratoriv Ukrainy. 301 s. [in Ukrainian].
6. Poltavshchyna [Poltava region]: entsykl. dovid. / za red. A. V. Kudrytskoho; “Ukrainska entsyklopediia” im. M. P. Bazhana. (1992). Kyiv: «Ukr. Entsyklopediia» im. M. P. Bazhana. 1022 s. [in Ukrainian].
7. Tytar, V. (2004). Maisternia Sysoia Zotovycha Shalmatova v Okhtyrtsi [The workshop of Siso Zotovich Shalmatov in Okhtyrka] / Kharkovskiy ystorycheskyi almanakh, vesna-lito, Kharkiv. S. 32–34. [in Ukrainian].
8. Iakovliev, V. Shalmatov Sysoi Zotovich [Shalmatov Sisoey Zotovich] 09.12.2009. Retrieved from: <https://romen-sula.org/sisoy-zotovich-shalmatov/> (data zvernennia: 30.07.2025).

Стаття надійшла: 16.11.2025

Прийнято: 02.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025